

SÕNA SAATEKS: SÕJAVÄEÕPPUS ZAPAD 2017 VENEMAA INFOSÕJA KONTEKSTIS

Vladimir Sazonov, Andreas Ventsel

Venemaa Föderatsioon korraldab iga nelja aasta järel sõjalisi suurõppusi, mis toimuvad rotatsiooni printsiibil igas strateegilises suunas: läänes (Zapad), idas (Vostok), põhjas (Tsentr) ja lõunas (Kavkaz). Sergei Suhhankin rõhutab, et Venemaa ajaloos on sõjaväeõppused alati mänginud tähtsat rolli:

Ajalooliselt on strateegilis-operatiivsed õppused olnud äärmiselt oluline element sõjalises väljaõppes ja hariduses nii Tsaari-Venemaal kui ka Nõukogude Liidus ning nüüd paistab see trend tagasi tulevat. Siiski on ilmne, et Zapad-2017 oli varasematega võrreldes märksa mitmetahulisem ilming, mis ei kajasta ainult Venemaa praegust sõjalist tugevust, vaid võimaldab ühtlasi mõista sedagi, kuidas ja kellega valmistub Venemaa tulevikus kokku pörkama.¹

Venemaa ja Valgevene ühisõppuse nimetus Zapad pole valitud sugugi mitte juhuslikult ja sellel on oma ajalooline traditsioon: NSV Liit ja Varssavi pakti riigid korraldasid külma sõja ajal sama nimetusega ning paljuski sarnast sõjalist strateegilis-operatiivset õppust aastatel 1973, 1977, 1981, 1984 ja 1985. Seega peeti Zapadit esimest korda juba 1973. aastal.² 1970ndatel ja 1980ndatel oli Zapadil lisaks sõjalis-tehnilistele sihtidele propagandistlik eesmärk: Moskva soovis demonstreerida NSV Liidu sõjalist võimsust ning hirmutada mastaapsete ja võimsate õppustega Lääne- ja Kesk-Euroopa riike, kes ei olnud liitunud Varssavi paktiga.³ Selles mõttes oli eriti märkimisväärne Zapad 81⁴, mida korraldati 4.–12. septembril 1981 Valgevene, Baltikumi ning

¹ **Suhhankin, Sergei** 2017. Zapad-2017: mida õppus õieti näitas? – Diplomaatia, nr 170. <<https://diplomaatia.ee/zapad-2017-mida-oppus-oieti-naitas/>> (10.08.2018). [**Suhhankin** 2017]

² **Ruiz Palmer, Diego A.** 2014. The NATO-Warsaw Pact Competition in the 1970s and 1980s: A Revolution in Military Affairs in the Making or the End of a Strategic Age? – Cold War History, Vol. 14, Issue 4, p. 548. [**Ruiz Palmer** 2014]

³ **Suhhankin** 2017.

⁴ **Ruiz Palmer** 2014, p. 551.

Kiievi sõjaväeringkondade territooriumil. See oli üks ajaloo suurimaid sõjalisi õppusi, millesse oli kaasatud ligikaudu 100 000 nõukogude sõjaväelast ja hulk erinevat sõjatehnikat.⁵ NSV Liidu ja Varssavi pakti süsteemi lagunemine ning kehv majanduslik olukord sundisid aga Kremli 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses loobuma mitmest grandioosest plaanist ja auahnest projektist. Muu hulgas pidi Moskva olulisel määral „kärpima ambitsioone, mis puudutas ka Zapadit“⁶.

Alates 1996. aastast, eriti aga pärast Vladimir Putini võimuletulekut 31. detsembril 1999 on Venemaa valitsevates ringkondades esile tõusnud poliitiline konservatiivne mõtteviis. Venemaal hakkasid vaikselt uuesti tärkama neoimperialistlikud ambitsioonid, mis väljendusid ka külma sõja aegse Lääne- ja NATO-vastase retoorika taassünnis.⁷ Pärast nõukogude süsteemi kokkuvarisemist viis Venemaa Föderatsioon Zapadit esimest korda läbi 21.–26. juunil 1999, kui selles osales väidetavalt üle 50 000 sõjaväelase.⁸ Alates 2009. aastast on Zapadit korraldatud koos Valgevenega iga nelja aasta järel (2009., 2013. ja 2017. aastal). 2009. aastal peeti õppust septembris, kui sellest võttis osa Vene ja Valgevene ametlike andmete järgi 12 500 sõjaväelast (6000 Venemaalt), 40 lennukit ja 200 ühikut sõjatehnikat.⁹ Võib öelda, et 1999. aastast alates Venemaa Föderatsiooni korraldatud Zapad on nõukogudeaegsete õppustega seotud ajalooliselt ning see täidab ka sarnaseid strateegilis-operatiivseid ja propagandistlikke eesmärke.

Zapad 2017: õppuse stsenaarium

Milline oli Zapad 2017 stsenaarium? Venemaa Föderatsiooni ja Valgevene ühised ettevalmistused lükati käima juba 2017. aasta jaanuari alguses ning need hõlmasid ligi 40 sündmust (reservväelaste väljaõpe, operatsiooniline

⁵ **Suhhankin** 2017; vt ka **Крапивин, Сергей** 2011. Запад-81. Дневники лейтенанта-взводного. Болотные солдаты. – TUT.BY, 26.08.2011. <<http://news.tut.by/society/247512.html>> (10.11.2017).

⁶ **Suhhankin** 2017.

⁷ *Ibid.*

⁸ **Изгаршев, Василий** 1999. ЗАПАД-99. – Pravda.ru, 24.06.1999. <<https://www.pravda.ru/news/world/24-06-1999/903671-0/>> (17.04.2018).

⁹ **McDermott, Roger** 2009. Zapad 2009 Rehearses Countering a NATO Attack on Belarus. – Eurasia Daily Monitor, No. 6 (179). <<https://jamestown.org/program/zapad-2009-rehearses-countering-a-nato-attack-on-belarus/>> (27.09.2018).

mobiliseerimine jne).¹⁰ Stsenaarium nägi ette, et mõned ekstremistide ja terroristide rühmitused sisenevad Valgevenesse ja Kaliningradi oblastisse eesmärgiga korraldada terrorirünnakuid ja destabiliseerida Venemaa-Valgevene liitriiki. Ekstremistid said väljastpoolt logistilist ja sõjalist abi.¹¹

Stsenaarium peegeldas Kalev Stoicescu sõnul Venemaa süvenevat paranoiat Lääne korraldatud värviliste revolutsioonide suhtes. Stsenaariumi järgi toetati illegaalseid terroristlikke rühmitusi, kes tulid NATO riikidest (Poolast ja Leedust) olukorda destabiliseerina. Õppuse esimene etapp (14.–16. september) hõlmas olukorra stabiliseerimist ja ettevalmistuste lõpuleviimist selleks, et tõrjuda nende rühmituste võimalikku agressiooni. Selle käigus moodustati kohalikud väeüksuste grupid, et terroristidega võidelda. Õppuse teises faasis (17.–20. september) said Vene ja Valgevene ühised relvajõud sissetungijatest jagu ning kaitsesid liitriigi piiri.¹² Kogu õppus toimus ligi 600 kilomeetri pikkusel rindel üheksal sõjalisel polügoonil, kus kasutati rohkesti Vene ja Valgevene sõjatehnikat. Muu hulgas katsetati ka uut tehnikat, näiteks Vene tanki toetussüsteemi (lahingumasinat БМРТ Terminator), uut Vene tanki Т-90С1 ja Valgevene uut mitmelasulist raketitehitjat Polonez.¹³

Zapad 2017 infosõja kontekstis

Venemaa ja Valgevene ametlikud kanalid rõhutasid mitu korda, et Zapad 2017 on pelgalt kaitsealane õppus.^{14,15} Vaatamata Moskva ja Minski korduvatele väidetele, et õppus täidab rahumeelset ja puht kaitsvat eesmärki,

¹⁰ **Kowalik, Tomasz K.; Jankowski, Dominik P.** 2017. The Dangerous Tool of Russian Military Exercises. – Center for European Policy, 09.05.2017. <<http://cepa.org/EuropesEdge/The-dangerous-tool-of-Russian-military-exercises>> (16.09.2018).

¹¹ **Zapad 2017 Joined Strategic Exercise.** – Venemaa Föderatsiooni Kaitseministeeriumi veebileht. <<http://eng.mil.ru/en/mission/practice/more.htm?id=12140115@egNews>> (22.12.2017). [**Zapad 2017**]

¹² **Stoicescu, Kalev** 2017. Decoding Zapad-2017. September 2017. International Centre for Defence and Security, Tallinn, lk 3. <https://icds.ee/wp-content/uploads/2018/ICDS_Analysis_Decoding_Zapad-2017.pdf> (03.03.2018).

¹³ **Россия 24.** 2017. Запад-2017: в Ленинградской области развернулись учебные бои. – Россия 24, 18.09.2017. <<https://www.youtube.com/watch?v=a51yaVwFMKQ>> (22.12.2017).

¹⁴ **Zapad 2017; Равков, Андрей** 2017. Выступление Министра обороны Белоруссии генерал-лейтенанта Андрея Равкова, 26.04.2017. <<https://www.youtube.com/watch?v=3ZCyh5ew1f8>> (10.11.2017).

¹⁵ **TASS** 2017. Глава Минобороны Белоруссии: учение «Запад-2017» не направлено против третьих стран. – ТАСС, 17.07.2017. <<http://tass.ru/opinions/interviews/4419507>> (10.11.2017).

toimus Zapad 2017 rahvusvahelises mõttes äärmiselt pingelisel ajal, mil Lääne (NATO) ja Venemaa Föderatsiooni vastasseis oli saavutanud sisuliselt külma sõja aegse teravuse. Suhhankin märkis õigesti, et

[e]siteks kipub Venemaa suuremate õppustega kaasnema piirkondlike pingete ägenemine, mille iseloomulikumateks näideteks on Gruusia (2008) ja Ukraina (2013). Teiseks andsid õppusele Zapad-2017 konteksti kestev sõjaline konflikt Ukrainas, Venemaa sekkumine Süürias, Venemaa Lääne sõjaväeringkonna jätkuv tugevdamine ning kahe A2/AD (juurdepääsu ja tegevuse takistamise) „kupli“ teke Läänemere (Kaliningrad) ja Musta mere rannikul (Krimm).¹⁶

Zapad 2017 kujutas endast üht ilmselgemat näidet „Vene ohust“, mis tekitas ärevust ja vahel lausa hirmu ning mille mõju võis täheldada Lääne, kuid ennekõike Poola ja Baltikumi poliitikute ja sõjaväeringkondade esindajate seisukohtades ja muus meediakajastuses. Ärevust on kasvatanud ka Venemaa järjest suurenev sõjatehnika hulk ja sõjaväelaste koondamine Läänemere ja Musta mere regiooni.¹⁷ Sellele on viimastel aastatel lisandunud juba mainitud Venemaa agressiivsuse kasv, NATO riikide õhu- ja merepiiride pidev rikkumine Vene lennukite ja laevade poolt ning Vene laevastiku aktiivsus Euro-Atlandi piirkonnas, Mustal merel, Läänemerel, Vahemerel ja mujal.

Pole kahtlust, et õppusel oli mitu eesmärki¹⁸, sealhulgas sünkroniseerida Valgevene ja Venemaa ühiste relvajõudude tegevust, treenida sõjaväelasi ja katsetada uut relvastust. On arvatud, et õppusel mängisid Venemaa ja Valgevene koos läbi NATOga tekkida võiva sõja stsenaariumi.¹⁹ Veel üks väga oluline Moskva eesmärk oli propagandistlik. Juba nõukogude ajal täitis Zapad suurt rolli Lääne-vastases infosõjas, nagu seda rõhutas NSV Liidu marssal ja tollane NSV Liidu Relvajõudude peastaabi ülem Nikolai Ogarkov oma 1977. aasta ettekandes vahetult pärast Zapad 77 lõppu.²⁰

Zapad 2017 oli Kremli poolt kavandatud ulatusliku infooperatsioonina Lääne ja NATO suunal. Suhhankin tõdeb:

¹⁶ Suhhankin 2017.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Giles, Keir 2018. Russia Hit Multiple Targets with ZAPAD 2017. Carnegie Endowment for International Peace.

¹⁹ Röpke, Julian 2017. Putin's Zapad 2017 Simulated a War against NATO. – Bild, 19.12.2017. <<https://www.bild.de/politik/ausland/bild-international/zapad-2017-english-54233658.bild.html>> (19.04.2018).

²⁰ Огарков, Н. В. 1977. Материалы разбора оперативно-стратегического командно-штабного учения «Запад-77». Москва, с. 36.

Tegelikult on see, kui palju sõjaväelasi täpselt õppusel osales, teisejärgulise tähendusega. Venemaa saavutas oma põhilise propagandistliku sihi juba enne Zapadi algust: informatsiooniga manipuleerides ning seda moonutades ja võltsides õnnestus Venemaa propagandamasinal külvata kahtluseemneid, mis levitasid innukalt Läänes paanikat – see aga oligi üks Kremli tähtsaimaid eesmärke. Lisaks kujutas Zapad-2017 erinevalt eelkäijatest (mille ajal Venemaa tahlikult näitas oma ründepotentsiaali väiksemana) omapärast hirmutamis- ja kaitseretoorika segu, mis oli mõeldud korraga nii välis- kui ka sisemaisele publikule.²¹

Samal seisukohal on Andrzej Wilk, kelle arvates oli Zapad 2017 juba mitu kuud enne algust saanud üheks tähtsamaks põhinarratiiviks infosõjas NATO ja Venemaa vahel.²²

Sõjateadlase erinumbri sisututvustus

Kogumiku koostamise idee kasvas välja Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste ja Tartu Ülikooli ühisest teadusprojektist. Erinumbris keskendutakse peamiselt Zapad 2017 käsitlemisele infosõja raamistikus. Tõsi, nagu teada hübriidsõja definitsioonistki, on edukaks sõjapidamiseks vaja kõigi komponentide (nii virtuaalse kui ka sõjalis-tehnilise poole) koostalitlust. Seetõttu ei puudu erinumbrist artiklid, mis pisut puudutavad neidki aspekte. Artiklite lõpus esitavad autorid mõningaid soovitusi, mida võiks militaarõppuste meediakajastuses silmas pidada nii lugeja kui ka kajastuse looja. Mõtteliselt võib artiklid jagada kahte plokki. Esimese moodustavad artiklid, milles käsitletakse infosõja laiemat tausta ja vaadeldakse Zapad 2017 selle osana. Teise plokki kuuluvates artiklites aga analüüsitakse konkreetset õppusega kaasnenud meediakajastust ning antakse soovitusi, mida võiks tähele panna, kui sarnaseid sündmusi avalikkusele vahendada.

Ajakirja esimeses artiklis „**Military Domain as Component of Information Warfare**“ käsitlevad Balti Kaitsekolledži dekaan Zdzisław Śliwa ning Varssavi Majandus- ja Humanitaarteaduste Ülikooli politoloogia dotsent Anna Antczak sõjalis-tehnilise aspekti funktsiooni infosõjas. Nad analüüsivad, milliste vahenditega Venemaa Föderatsiooni infosõja strateegid

²¹ Suhhankin 2017.

²² Wilk, Andrzej 2017. The Zapad-2017 Exercises: The Information War (for Now). – Centre for Eastern Studies (OSW), 04.09.2017.

<<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2017-09-04/zapad-2017-exercises-information-war-now>> (22.12.2017).

võimendavad vastase auditooriumis uue sõjatehnikaga kaasnevaid hirme ja segadust. Peamine põhjus, miks seda tehakse autorite arvates edukalt, peitub ajakirjanike ja auditooriumi valmiduses selliseid meediasse paisatud lugusid kriitikavabalt tarbida ja toota.

Ukraina Rahvusliku Tehnikaülikooli dotsent, julgeoleku ekspert Yevhen Mahda võtab artiklis „**Õppuse Zapad 2017 informatsiooniline aspekt**“ vaatluse alla Venemaa infosõja instrumentaariumi, mida kasutati õppuse eel, ajal ja vahetult selle järel. Lisaks pöörab autor tähelepanu Venemaa Läänevastase infosõja kontekstile, millesse Zapad 2017 paigutus.

Tallinna Tehnikaülikooli rahvusvaheliste suhete dotsent Holger Mölder uurib artiklis „**Hirmukultuuri loomine moodsas hübriidsõjas Venemaa ja õppuse Zapad 2017 näitel**“, kuidas saab NATO idapiiril korraldatavat suurt sõjalist õppust rakendada ulatuslikuks mõjutustegevuseks ning anda Läänemere piirkonnale ebastabiilse julgeolekukeskkonna kuvand, jättes mulje, et iga hetk võib ebastabiilsus üle minna laiaulatuslikuks sõjaks Venemaa ja lääneriikide vahel. Selle strateegia üks eesmärke võib olla püsivale hirmukultuurile rajatud ebastabiilse julgeolekukeskkonna loomine, millega kujundatakse piirkonnas toimijate taju eeldatavasti vaenulike kavatsustega vastase/vaenlase suhtes.

Esimese ploki lõpetab Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskuse teadur Ivo Juurvee, kes analüüsib artiklis „**Venemaa eriteenistuste rollist informatsioonilises mõjutustegevuses: mis on teada, mida on alust arvata ja mida võib oletada?**“ Nõukogude Liidu hilise perioodi (alates 1970ndatest) ja Venemaa Föderatsiooni eriteenistuste mõjutustegevust, et tuvastada järjepidevaid elemente ning selgitada nende kasutatavat sõnavara, definitsioone ja olulisemaid meetodeid. Nagu autor tõdeb, ei ole ülesanne kergete killast, kuna teema tundlikkuse tõttu saab materjale raskesti kätte. Autor keskendub praeguse Venemaa Föderatsiooni eriteenistuste eelkäijate võrdlemisele: sõjaväeluurele GRU-le ja välisluurele KGB süsteemis (viimati nimetatud materjalid on dokumenteeritud ja ligipääsetavad). Sellest ajast saadik, mil tegutsesid KGB ja GRU, on küll tehnoloogiline infoedastus satelliittelevisiooni ja eriti interneti leviku tõttu tundmatuseni muutunud, aga siiski pole alust arvata, et sama palju oleks muutunud inimloomus. Seetõttu võib loota, et niisugune materjalikäsitus aitab teha järeldusi, mille põhjal saab välja töötada tänapäevaseid vastumeetmeid.

Meediakajastuse analüüsiploki avab juba nimetatud teadusprojekti kaasatud Andreas Ventseli (TÜ semiootika vanemteadur), Mari-Liis Madissoni (TÜ semiootika teadur ja kultuurikommunikatsiooni nooremteadur), Sten Hanssoni (TÜ kommunikatsiooniuringute teadur) ja Vladimir

Sazonovi (TÜ orientalistikakeskuse vanemteadur) ühisartikkel „**Hirmu mehhanismid strateegilistes narratiivides õppuse Zapad 2017 näitel**“, milles selgitatakse strateegilise narratiivi mõistet ja näidatakse, kuidas seda infosõjas relvana kasutada. Analüüsist selgub, et õppuse puhul oli strateegiliste narratiivide põhifunktsioon võimalikku vastast hirmutada ja eksitada. Artiklis näidatakse, millistele semiootilise konstrueerimise mehhanismidele on üles ehitatud Zapadi 2017 kolm peamist narratiivi: 1) Lääs valetab, 2) Venemaa sõjaline võimsus kasvab ja 3) Venemaa kannatab teiste riikide russofoobia all. Artikli lõpus pakuvad autorid konkreetseid soovitusi selle kohta, kuidas sõjalise õppusega seonduvaid strateegilisi narratiive lugeda ja mõtestada.

Tartu Ülikoolis sotsiaalteaduste (kommunikatsioonijuhtimise) magistrikraadi omandanud Priit Tamme ja Sten Hanssoni koostööna on valminud artikkel „**Venemaa sõjalise võime keeleline konstrueerimine**“. Autorite eesmärk on osutada meediakajastuse keeleliste konstruktsioonide uurimise kaudu Venemaa sõjalise võime kujutamise viisidele, mis võivad mõjuda demotiveerivalt Eesti elanike kaitsetahtele. Artikli eesmärk on kasvatada ajakirjanike teadlikkust julgeolekut ja sõjalist võimet puudutavate teemade käsitlemisel, mis aitaks meie idanaabri militaartegevuse kajastamisel teha teadlikke valikuid ning vältida juhusliku materjali avaldamist. Uurimus hõlmas Eesti mõjukate ajakirjandusväljaannete (Postimees, Eesti Päevaleht, Õhtuleht ja Pärnu Postimees) ning uudisteportaalide (Delfi ja ERR) veebilehtedel ilmunud tekste.

Samas projektis osalenud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste (kommunikatsioonijuhtimise) magistri Inna Siigi ja Hanssoni ühisartiklis „**Sõjaliste õppuste keeleline konstrueerimine uudisväärtuslikuna**“ analüüsitakse seda, kuidas kujutati Zapad 2017 uudisväärtuslikuna Eesti veebiväljaannetes, mis avaldati eesti ja vene keeles. Samuti küsivad autorid, kas ja kuidas mõjuvad erinevad uudisväärtuse konstrueerimise viisid lugejale. Kuna uudisväärtust rõhutavate keeleliste elementide kasutamine aitab ajakirjanikul muuta uudiseid mõjuvamaks ja atraktiivsemaks, saab Zapad 2017 ajakirjandusliku kajastuse puhul näidata seda, milliseid keelelisi elemente on ajakirjanikud ja eestkõnelejad kasutanud uudisväärtuse esile toomiseks, lugeja tähelepanu köitmiseks ja veenmiseks ning kellele on üks või teine kujutusviis kasulik või kahjulik.

Tamme ja Hanssoni artiklis osutatakse, et Venemaa sõjalise võime kajastamisel keskendutakse üha rohkem elektroonilisele sõjandusele. Madisson ja Ventsel keskenduvadki artiklis „**Fobofobia: küberohtude ja infosõja diskursus suurõppuse Zapad 2017 meediakajastuses**“ Venemaa elektroonilise sõjalise võimega seotud ohudiskursusele. Analüüs lähtub sellest, kuidas

Kopenhaageni koolkonna julgeolekustamise kontseptsioonist, mille järgi on e-ohu konstrueerimine diskursiivne akt, millega kehtestatakse vähemalt üks referentobjekt, mille eksistentsi kujutatakse ohustatuna ning kiiret kaitset vajavana. Uurimuse keskmes on e-ohudest rääkimise viisid ehk nende diskursiivne konstrueerimine meediakajastuses. Artikli laiem eesmärk on selgitada seda, kuidas võiks Venemaa kübervõimet käsitleda viisil, et see ei paneks alust liigsetele ohustenaariumitele, ärevusele ega hirmule ning et selle kaudu ei pärsitaks Eesti kaitsetahet ega toetataks Venemaa edust ja võimsusest rääkivaid strateegilisi narratiive liiga jõuliselt. Seejuures pakub Eesti head analüüsimaterjali, kuna siin on harjutud rääkima e-riigi edusammudest ning eeldatavasti on auditooriumi tundlikkus e-ohude suhtes suurem.

Meediakajastuse ploki lõpetab Sazonovi ning Politsei- ja Piirivalveameti töötaja Aleksandr Gontšarenko ühisartikkel „**Õppuse Zapad 2017 kajastamine Venemaa meediaruumis**“, milles uuritakse õppust käsitletud venekeelseid meediaväljaandeid. Autorid keskenduvad olulisematele ja levinumatele teemadele ja sõnumitele, mida levitati Eesti ja laiemalt kogu Balti regiooni venekeelse auditooriumi seas.

Erinumbri lõpetavad kaks temaatilist raamaturetsensiooni infosõjast ja strateegilistest narratiividest. Ventseli retsensioonis „**Sõna lahingud**“ analüüsitakse võrdlevalt kahte teost: Saara Jantuneni „Infosõda“ ja Thomas Elkjer Nisseni „Sotsiaalmeedia kasutamine relvasüsteemina“. Sazonovi retsensioonis „**Strateegilised narratiivid**“ käsitletakse Alister Miskimmoni, Ben O’Loughlini ja Laura Roselle’i toimetatud raamatut „Forging The World: Strategic Narratives and International Relations“.

Kirjandus

- Giles, Keir** 2018. Russia Hit Multiple Targets with ZAPAD 2017. Carnegie Endowment for International Peace.
- Изгаршев, Василий** 1999. ЗАПАД-99. – Pravda.ru, 24.06.1999.
<<https://www.pravda.ru/news/world/24-06-1999/903671-0/>> (17.04.2018).
- Kowalik, Tomasz K.; Jankowski, Dominik P.** 2017. The Dangerous Tool of Russian Military Exercises. – Center for European Policy, 09.05.2017.
<<http://cepa.org/EuropesEdge/The-dangerous-tool-of-Russian-military-exercises>> (16.09.2018).
- Крапивин, Сергей** 2011. Запад-81. Дневники лейтенанта-взводного. Болотные солдаты. – TUT.BY, 26.08.2011.
<<http://news.tut.by/society/247512.html>> (10.11.2017).

- McDermott, R.** 2009. Zapad 2009 Rehearses Countering a NATO Attack on Belarus. – Eurasia Daily Monitor, No. 6 (179).
<<https://jamestown.org/program/zapad-2009-rehearses-countering-a-nato-attack-on-belarus/>> (27.09.2018).
- Огарков, Н. В.** 1977. Материалы разбора оперативно-стратегического командно-штабного учения «Запад-77». Москва.
- Равков, Андрей** 2017. Выступление Министра обороны Белоруссии генерал-лейтенанта Андрея Равкова, 26.04.2017.
<<https://www.youtube.com/watch?v=3ZСyh5ew1f8>> (10.11.2017).
- Россия 24.** 2017. Запад-2017: в Ленинградской области развернулись учебные бои. – Россия 24, 18.09.2017.
<<https://www.youtube.com/watch?v=a51yaVwfMKQ>> (22.12.2017).
- Ruiz Palmer, Diego A.** 2014. The NATO-Warsaw Pact Competition in the 1970s and 1980s: A Revolution in Military Affairs in the Making or the End of a Strategic Age? – Cold War History, Vol. 14, No. 4.
- Rörpke, Julian** 2017. Putin's Zapad 2017 Simulated a War against NATO. – Bild, 19.12.2017.
<<https://www.bild.de/politik/ausland/bild-international/zapad-2017-english-54233658.bild.html>> (19.04.2018).
- Stoicescu, Kalev** 2017. Decoding Zapad-2017. September 2017, International Centre for Defence and Security, Tallinn.
<https://icds.ee/wp-content/uploads/2018/ICDS_Analysis_Decoding_Zapad-2017.pdf> (03.03.2018).
- Suhhankin, Sergei** 2017. Zapad-2017: mida õppus õieti näitas? – Diplomaatia, nr 170.
<<https://diplomaatia.ee/zapad-2017-mida-oppus-oieti-naitas/>> (10.08.2018).
- Zapad 2017 Joined Strategic Exercise.** – Venemaa Föderatsiooni Kaitseministeeriumi veebileht.
<<http://eng.mil.ru/en/mission/practice/more.htm?id=12140115@egNews>> (22.12.2017).
- TASS** 2017. Глава Минобороны Белоруссии: учение «Запад-2017» не направлено против третьих стран. – ТАСС, 17.07.2017.
<<http://tass.ru/opinions/interviews/4419507>> (10.11.2017).
- Wilk, Andrzej** 2017. The Zapad-2017 Exercises: The Information War (for Now). – Centre for Eastern Studies (OSW), 04.09.2017.
<<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2017-09-04/zapad-2017-exercises-information-war-now>> (22.12.2017).